

gamberimizin Yanılması Meselesi (İstanbul 1999); İbrahim Çelik, *Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler* (Bursa 2001); Salih Karacabey, *Hz. Peygamberde Nebvî ve Beşerî Bilgi* (Bursa 2002); Dilaver Gürer, *Fusûsü'l-hikem ve Mesnevi'de Peygamber Öyküleri* (İstanbul 2002); Ömer Faruk Demireşik, *'İtâb Âyetleri Işığında Hz. Peygamber'in Dindeki Yeri ve İsmeti* (yüksek lisans tezi, 2003, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Sema Özdemir, *Tasavvuf Kültüründe Peygamberler* (yüksek lisans tezi, 2004, UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Süleyman Ateş, *Kuran'da Peygamberler Tarihi* (İstanbul 2005); Murat Gökalp, *Kâdı İyâz ve eş-Şifâ Adlı Eserinde Peygamber Tasavvuru* (doktora tezi, 2005, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 860; II, 1681-1682; *Müned*, II, 341, 461-462; III, 267; IV, 129; V, 135, 158, 187, 266, 421; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 53-55; Câhiz, *el-Osmâniyye* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1374/1955, s. 89; İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkilü'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire 1393/1973, s. 404-408; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), I, 541; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmet Vanlıoğlu v.dğr.), İstanbul 2005-2006, II, 79; V, 55, 73, 208, 337; VIII, 43; Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ebsat li-Ebî Hanîfe: The Islamic Concept of Belief in the 4th/10th Century: Abû'l-Lait as-Samarkandî's Commentary on Abû Hanîfa al-Fiqh al-absat* (nşr. H. Dairber), Tokyo 1995, s. 111, 171-180; Bâkîllânî, *el-Beyân* (nşr. R. J. McCarthy), Beyrut 1958, s. 38-44; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 174-176; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XV, 279-281, 291, 293, 300-315; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, İstanbul 1346, s. 154-183; Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, II, 691-692, 718-735; İbn Hazm, *el-Faşl* (Umeyre), IV, 6; V, 119-121; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Hayâtü'l-enbiyâ' fi kubûrihim* (nşr. Ebû Sehl Necâh İvaz Sıyâm), Mansûre 1993, s. 23-32; Neseffî, *Tebşirâtü'l-edille* (Selamé), I, 529-534; II, 836; Nûreddin es-Sâbûnî, *el-Bidâye fi uşûlü'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dimaşk 1399/1979, s. 46; Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî, *Uşûlü'd-dîn* (nşr. Eşref Tandoğan, yüksek lisans tezi, 2006), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 17; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 176; IV, 67; VI, 195; IX, 78-79; XI, 108; XXIII, 48-54; Seyfeddin el-Âmidî, *Gâyetü'l-merâm* (nşr. Hasan Mahmûd Abdüllatif), Kahire 1391/1971, s. 317, 327, 329, 333-334, 342-343; Sübkî, *Tabakât*, IV, 260-261; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâşid*, İstanbul 1305, II, 173, 193-198; Bedreddin el-Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, Beyrut, ts. (Dârü İhyâi't-türâsî'l-Arabî), IV, 44, 48, 51; XV, 220, 221, 247-248, 309; XVI, 4, 32, 36, 183-184; Hayâlî, *Şerhu'l-Kâşidetü'n-nûniyye*, İstanbul 1318, s. 89-92; Kernâleddin İbn Ebû Şerîf, *el-Müsâmere bi-şerhi'l-Müsâyere*, Kahire 1307, s. 194-202; Süyûtî, *İnbâ'ü'l-ezkiyâ' bi-hayâtü'l-enbiyâ'* (nşr. Ebû Sehl Necâh İvaz Sıyâm, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Hayâtü'l-enbiyâ' fi kubûrihim* içinde), Mansûre 1993, s. 45-57; Ali el-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber*, Kahire 1323, s. 11, 50-51, 52-54; M. Abdürraûf el-Münâvî, *et-Tevkîf 'alâ mühim-*

mâti'l-te'ârif (nşr. M. Rıdvân ed-Dâye), Dimaşk 1410/1990, s. 364, 691; Beyâzîzâde Ahmed Efen-di, *İşârâtü'l-merâm min 'ibârâti'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 60, 61, 322; İsmail Hakkî Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, İstanbul 1389, III, 253; VI, 323; Dâvûd-ı Karsî, *Şerhu'l-Kâşidetü'n-nûniyye*, İstanbul 1318, s. 89-91; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, III, 131-132; XVII, 172-173; Arapkirli Hüseyin Avni, *İlm-i Kelâm*, İstanbul 1331, s. 115-150; Abdüllatif Harpûttî, *Tenkihü'l-kelem*, İstanbul 1330, s. 268-269, 283-287; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, I, 220; II, 14, 203-206, 283-286, 291-296; III, 144, 255, 288; VII, 587-588, 597-598, 603-609, 624; VIII, 39-40, 105-107, 241, 354; IX, 109-110, 467-468; XII, 206-213, 222; Muhammed Abdudh, *Risâletü'l-Tevhîd*, Beyrut 1985, s. 109-112; Ca'fer es-Sübhanî, *el-İlahiyyât* (nşr. Hasan M. Mekki el-Âmilî), Beyrut 1410/1990, II, 155-203; Yusuf Şevki Yavuz v.dğr., *İslâm'da İnanç Esasları*, İstanbul 1998, s. 162-164, 181-189; M. Revvâs Ka'acî, *el-Meusû'atü'l-fıkhiyye-tü'l-müeyyere*, Beyrut 1421/2000, I, 952.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

PEYGAMBERLİK

(bk. NÜBÜVVET).

PEYK

(پيك)

Bazı İslâm devletlerinde resmî haberleşmeyi sağlayan görevli.

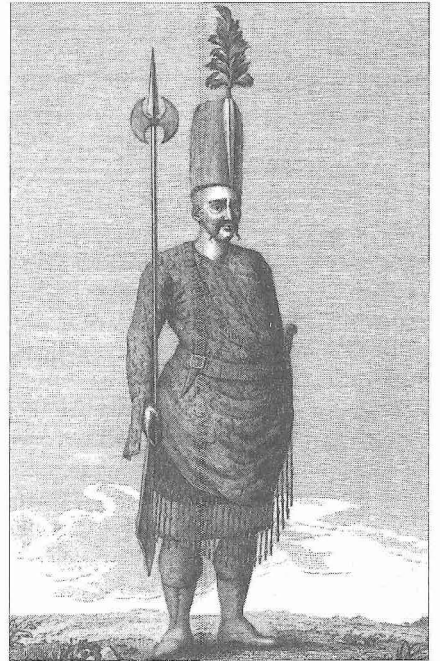
Sözlükte “haber ve mektup getirip götürken kişi, postacı, haberci” anlamındaki Farsça **peyk** kelimesi Arapça’da **kâsîd**, **sâî**, **müsrî**, **münhî** ile karşılanmış. Türkçe’de ise **ulak** ve **tatar** kelimeleri kullanılmıştır. İslâm tarihinde posta hizmetleri konusyla ilk defa Emevî Hükümdarı Muâviye b. Ebû Süfyân ilgilenmiş, Abdülmelik b. Mervân bu teşkilâtı yaygın duruma getirmiş, Ömer b. Abdülazîz zamanında haberleşmeyi kontrol etmek ve güvenliği sağlamak için ana yollar üzerine menziller yaptırılmıştır. Abbâsîler’de Ebû Ca’fer el-Mansûr devrinden başlayarak haberleşmeye büyük önem verilmiştir. Bu dönemde resmî haberleşmeyi temin etmek ve bazı gizli mektupları taşımak amacıyla berid teşkilâtına mensup güvenilir kişilerin görev yaptığı bilinmektedir. Bu görevliler için menzillerde harekete hazır at, katır ve hecin devesi gibi hayvanlar bulunduruluyordu.

Büveyhî ve Sâmânî devlet teşkilâtında da peykler mevcuttu. Karahanlılar döneminde çok süratli bir şekilde giden atlı postacılar “eşkinci” deniliyordu. Eşkincilerin yolları üzerinde at değiştirilen özel menziller vardı. Gazneliler’de resmî haberleşmeyi sağlayan görevlilere peyk yanında kâsîd

(kâsîdân-ı müsrîa), münhî, esküdâr adı verilmiştir. Bu görevliler gönderildikleri her sefer için maaşları dışında ayrıca bir ücret ve ödül alıyorlardı. Açıl durumlarda haberin beklendiği kişi veya vilâyette merkez arasındaki yol üzerinde belli mesafelerle peykler yerleştirilirdi. Peykler belirlenen süre içinde haberi istenilen yere ulaştırmak zorundaydı. Gazneliler’de münhîler casus olarak da kullanılıyordu ve Gazneli ordusunda münhîlik önemli bir görevdi. Elçilerin yanında merkeze süratle haber ulaştırmak üzere kâsîd görevlendirilebiliyordu. Sulţan Mes’ûd b. Mahmûd zamanında Abbâsî halifesine gönderilen elçinin yanına beş kâsîd verilmişti.

Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*’sinde belli başlı yollara peykler koyup onlara aylık tahsisat tayin etmek gerektiğini, böyle yapıldığı takdirde uzak mesafedeki bir yerden bile haberin merkeze hızlı bir şekilde ulaşacağını söyler. Kirman Selçukluları’nda da ülkenin her tarafına haber götürülen veya gizli mektuplar taşıyan kâsîdlar ve peykler görev yapmaktaydı. Anadolu Selçukluları’na dair kaynaklarda habercileri ifade etmek için kâsîd, müsrî, münhî ve ulak kelimeleri kullanılmıştır. Kâsîdlar bazan elçi gibi vazife görüyor, fetih müjdesi veriyor, gelenleri kar-

XIX. yüzyıla ait bir gravürde peyk tasviri (D’Ohsson, *Tableau général*, III, lv. 146)

şılmakla görevlendiriliyordu. Müsadereye uğrayan şahısların mallarının icmâlini merkeze ulaştırmak da kâsıdların vazifesiydi. Kâsıd teriminin Anadolu Beylikleri'nde daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

İlhanlılar'da posta teşkilâtına "yam" adı verilmiştir. Gâzân Han devrinde yapılan düzenlemeyle haberleşme bazı kurallara bağlanmıştır. Buna göre önemli yollar üzerinde 4 fersah ara ile kurulan menzillerde haberciler için atlar hazır bulundurulacak ve atlı bir haberci ırmı dört saatte 60 fersah (yaklaşık 360 km.) yol alacaktı. Resmî mektupların üzerine habercilerin hareket ettiği tarih ve saat yazılacak, bunlar her menzilde kontrol edilecek ve gecikenler cezalandırılacaktı. Eyyûbiler devrinde de haberciler için menzillerde atlar ve hecin develerinin hazır bulundurulduğu, deve kullanan habercilere "neccâbûn" dediği kaydedilmektedir. Memlûkler döneminde haberleşme kâsıdlar veya berîdler vasıtasıyla yapılmıştır. Kâsıdların sır saklayan kişiler olmasına dikkat edilirdi. Haberleşme işlerini yöneten kâtib-i sır tecrübe edilmemiş kimselere görev vermezdi. Memlûkler devrinde haberciler Kahire'den Şam'a dört, Halep'e beş günde gidiyordu. Timur'un Tıkrî'ti ele geçirdikten sonra Kadı Burhâneddin'e bir peyk ile mektup göndererek kendisine itaat etmesini istediği, onun da bu haberciyi dönüşünde hil'at giydirip uğurladığı bilinmektedir. Delhi Sultanlığı'nda resmî haber taşıyan posta görevlilerine müsrî', ulak, kâsıd ve dhâve (dâv) adı verilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbî, *Târîh-i Yemenî* (trc. Cerbâzekânî, nşr. Ca'fer-i Şîâr), Tahran 1345 hş., s. 116, 135, 167; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Târîh* (nşr. Kâsim Ganî - Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1324 hş., s. 18, 123, 214, 220, 294-295, 318-319, 339, 345, 360-361, 469, 484, 497, 546, 554, 558, 577, 618; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. M. Altay Köymen), Ankara 1999, metin, s. 91, tercüme, s. 63; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 60, 86, 292, 366; II, 67, 184; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'ü't-Tevârih* (nşr. Behmen Kerîmî), Tahran 1338 hş., II, 1049; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 28, 68, 72, 86, 103, 105, 111, 127, 156, 220, 262; Nizâmülmülk, *Bezm ü Rezm* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1990, s. 140, 155, 412-415; Spuler, *İran Moğolları*, s. 462-463; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1970, s. 45, 266, 274, 437; Hasan-ı Enverî, *İştlâhât-ı Dîvânî Devre-yi Gâznevî ve Selçûkî*, Tahran 2535 şş., s. 188-190; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 278-279; Ramazan Şeşen, *Salâhaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti*, İstanbul 1983, s. 126-127; Erdoğan Merçil, *Kırsan Selçukluları*, Ankara 1989, s. 173; İsmail Aka, *Mirza Şahruh ve Zamani (1405-1447)*, Ankara 1994, s. 112-113; Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gazne-*

liler'de Devlet Teşkilâtı ve Kültür (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 284; S. Halûk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığında Teşkilât: 1206-1414* (doktora tezi, 2001), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 237-241; M. Fuad Köprülü, "Berîd", *İA*, II, 544, 545, 548.

ERDOĞAN MERÇİL

Osmanlılar. Peyk kelimesi Osmanlılar'da da haber götürün kimse ve yaya postacı sınıfı için kullanılmıştır. Bu görevin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte İlhanlı ve Selçuklular'dan Anadolu beyliklerine ve Osmanlılar'a geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Fâtih Sultan Mehmed'in teşkilât kanunnâmesinde peyk adı verilen bir görevli sınıftan söz edilmesi en azından XV. yüzyıl başlarında bu teşkilâtın ortaya çıktığına işaret eder. Peykler genellikle padişahın hemen yanında bulunur, resmî haber ulaştırma ve istihbarat gibi görevleri icra ederlerdi. Özellikle padişahın emirlerini gerekli yerlere süratle bildirme başlıca vazifeleriydi. Fâtih'in teşkilât kanunnâmesinde sefer zamanında solakbaşı ile birlikte peykbaşının padişahın yakınında bulunması gerektiği kaydedilmiştir. Bundan peykbaşının padişah alayında solaklarla beraber sultanı koruma görevini de üstlendiği anlaşılmaktadır. Padişahın yakınında olduklarından bu mevkîye yakışır tarzda gösterişli ve süslü kıyafetler giyerlerdi. XV ve XVI. yüzyıllara ait minyatürlerde padişah yanındaki peykerlerin tasviri dikkat çekicidir ve bir tören kıtası şeklinde alayda yer aldıkları görülür.

Postacı ve tören bölüğü olarak temelde iki görev icra eden peyker ince ve çevik yapılı olurlar, iyi koşabilmek için sürekli idman yaparlardı. Peyker çavuşları atla gidemediği yerlere giderler ve saatlerce koşabilirlerdi. Meselâ Edirne'ye iki günde gittikleri bilinmektedir. 1570'li yıllarda İstanbul'da bulunan Alman elçilik görevlisi Stephan Gerlach sabah erken saatte yola çıkan iki peykten birinin Silivri'ye, diğersinin daha öteye giderek akşamleyin geri döndüklerini belirtir. Hatta döndüklerinde dinlenmelerine izin verilmeyerek gece yarısına kadar yürütüldüklerini, onlara refakat eden atlıların koşu sırasında yüzlerine su serpindiklerini yazar (*Türkiye Günlüğü*, II, 596-597). Bu bilgiler peykerlerin bir tür uzun mesafe koşucusu olduklarını ve yarış amacıyla bu niteliklerini zaman zaman sergilediklerini gösterir. Bunlar ayrıca hac mevsiminde hacıların dönüşünü ve ulaştıkları mevkileri haber verirlerdi ki buna "müjdeçilik" denilirdi.

Peykerlerin her iki görevi de onların özel elbiseleri olmasını gerektirmektedir. Baş-

larına XVI. yüzyıl öncesinde keçe vb. sert dokumadan ucu yuvarlak sikkeler veya aynı biçimde madeni başlıklar giyerlerdi. XVI. yüzyıl ve sonrasındaki tasvirlerde ise altın, gümüş, tombak vb. bir madenden yapılmış ucu tas gibi sikkeler giydikleri görülmektedir. Bu başlıkların kıymeti maiyetinde buldukları kişinin zenginliğini gösterirdi. Başlığın alın ortası hizasına gelen kısmında sorguçluk veya tüylük adı verilen bir kısım vardı ki buraya balıkçıl tüyü gibi güzel kuş tüyleri takılırdı. Elbiseleri iç gömleğin üstüne giyilmiş diz hizasında kısa kaftan olup üstüne kemer veya kuşak bağlanırdı. Kaftanın iki ucu bu kemerin içine sokulurdu. Peykerlerin elbiseleri daima böyle kullanıldığından kaftan uçlarının üçgen kesildiği zannedilmiştir. Aslında bu rahat hareket edebilmeyi sağlayan bir yöntem olup saray dışına çıkan çavuşları da böyle yaparlardı. Peykerlerin çakışları diz altına tutturularak biterdi. Ayaklarına giydikleri çok hafif deri papuçlar çoraplarına dikilir veya bir şekilde birleştirilip yekpâre olması temin edilirdi. Çorapları çakışın bittiği diz altına kadar gelir, bu kısma genellikle çok minik bir çingirak asılırdı; kemer üstünde de çingirak kullanabilirlerdi. Bu çingiraklar, gizli bir görevleri olmadığı zaman gelişlerini halka duyurmayı ve hızlarına engel olunmamasını sağlardı. Bir ellerinde veya kuşaklarında mendil içinde şeker taşınlar, koşarken güç kazanıp susuzluklarını gidermek için bunu kullanırlardı. Silâh olarak ise yanlarında hafif bir hançerle ağır olmayan bir teber bulunurdu. Günümüzde bu teberlerden müzelerde pek çok örnek vardır.

Kıyafetleri mensup oldukları kişinin rütbesine göre değiştiğinden elbiseleri kıymetli kumaştan veya daha sade, başlıklarını tunç, gümüş yahut som altından olabildi. Batı Asya İslâm devletlerindeki peyk kıyafetleri onların kimliklerini hemen ortaya çıkaracak şekilde temelde birbirine benzer, aralarındaki fark daha çok ayrıntıdadır. Alaylarda veya bağlı oldukları kişinin maiyetinde giderken çok daha değerli kumaşlardan yapılmış elbiseler giyerlerdi. Peyk elbiselerinin mesleklerini ifade eden önemli bir parçası da boyundan geçirip çapraz taşıdıkları deri çantalarlardı. Bilhassa gizli olmayan resmî emirleri götürürken bu çantayı kullanırlardı; tören bölüğü olarak görev yaptıklarında ise çanta taşımazlardı.

Peyker tören bölüğü ve padişah maiyeti olarak da görev yaptıklarından alaylarda padişahın önünde ve yanında solaklar, onların önünde de peyker yürürdü. Za-